УДК 387.018.8:373.5.011.3-051]:378.147.091.31-021.464](045)
DOI: 10.31499/2307-4906.2.2024.306335

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ВМІНЬ І НАВИКІВ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ІСТОРІЇ

Зоя Возна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та методик навчання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.
ORCID: 0000-0002-3242-3214
E-mail: domar@ukr.net

У статті розкриті різні типи самостійних робіт, спрямованих на формування самоосвітньої компетентності здобувачів вищої освіти, здатності навчатися впродовж життя. Наведені приклади практичних завдань з курсу «Теорія та методика навчання громадянської освіти», які формують когнітивну та операційно-процесуальну складові самостійної діяльності здобувачів вищої освіти. У ході дослідження розкриті технічні умови виконання завдань, їх процесуальні характеристики, наведені приклади реалізації метакогнітивних стратегій у формуванні предметно-методичної компетенції майбутніх вчителів історії. З'ясовано, що самостійна робота дозволяє вибудовувати студентам свою освітньо-професійну траєкторію та є зоною взаємної відповідальності суб'єктів освітнього процесу.
Ключові слова: *самостійна робота студентів; процесуальні вміння студентів; теорія та методика громадянської освіти; професійні компетентності вчителя закладу загальної середньої освіти; самоосвіта.*

PRACTICAL ASPECTS OF DEVELOPING SKILLS AND ABILITIES OF INDEPENDENT WORK OF FUTURE HISTORY TEACHERS

Zoia Vozna, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of World History and Teaching Methods, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.
ORCID: 0000-0002-3242-3214
E-mail: domar@ukr.net

An important task of the educational process in a higher institution of pedagogical education is the purposeful formation of the readiness of students – future teachers for professional self-education as a comprehensive characteristic of their personality, which includes the needs and motives of self-education, professionally significant qualities, as well as necessary knowledge, skills and abilities. A student's ability to self-education is developed in the process of learning. Self-education skills require purposefulness, systematicity, consistency, and self-motivation of the subject of education. One of the factors contributing to the development of this ability can be research and creative tasks for independent performance in the content of methodological disciplines.

The article reveals various types of independent work aimed at the formation of self-educational competence of higher education students, the ability to learn throughout life. Examples of practical tasks from the course "Theory and teaching methods of civic education" are given, which form cognitive and operational- procedural components of the independent activity of higher education

students. In the course of the study, the technical conditions for the performance of the tasks, their procedural characteristics, and examples of the implementation of metacognitive strategies in the formation of the subject-methodical competence of future history teachers are given. It was found that independent work allows students to build their educational and professional trajectory and is an area of mutual responsibility of subjects of the educational process.
Keywords: *independent work of students; procedural skills of students; theory and methodology of civic education; professional competencies of a teacher of a general secondary educational institution; self-education.*

Сучасна концепція вищої освіти тісно пов'язує результати освітнього процесу з якістю організації самостійної роботи здобувачів вищої освіти, яка трактується в педагогічній науці як основний засіб оволодіння змістом дисциплін у час, вільний від обов'язкових навчальних занять під методичним керівництвом викладача, але без його безпосередньої участі. У контексті сучасної системи навчання самостійна робота домінує серед інших видів навчальної діяльності здобувачів вищої освіти після практичної підготовки (може становити 2/3 навчального програмового матеріалу) та дозволяє розглядати накопичувані знання як об'єкт власної діяльності студента [6].

Зміна концептуальної основи та розширення функцій самостійної роботи здобувачів вищої освіти дозволяють визначити її як особливу форму освітньої діяльності, у процесі якої вони не лише оволодівають знаннями та вміннями, а й розвивають здатність до самоосвіти та навчання впродовж життя, яка є важливою ознакою у переліку професійних компетентностей учителя. Вміння вчитися впродовж життя для здобувачів вищої освіти передбачає «здатність до пошуку та засвоєння нових знань, набуття нових умінь і навичок, організації навчального процесу (власного і колективного), зокрема через ефективне керування ресурсами та інформаційними потоками, вміння визначати навчальні цілі та способи їх досягнення, вибудовувати свою освітньо-професійну траєкторію, оцінювати власні результати навчання» [5]. Зазначені тенденції стимулюють науково-педагогічних працівників до коригування наявних та пошуків нових практичних засобів забезпечення і реалізації самостійної роботи здобувачів вищої освіти.

Питання організації та методичного забезпечення самостійної роботи суб'єктів навчання не є новою у педагогіці вищої школи. В психолого-педагогічних дослідженнях вона розглядається з різних сторін – як вид діяльності, метод навчання, форма організації діяльності, засіб навчання тощо. Окремі її аспекти досліджують – А. Алексюк, Т. Балицька, Н. Грона, А. Дзундза, Н. Гавриш, Л. Грицюк, Т. Картель, О. Коберник, В. Козаков, О. Коновал, О. Михайленко, Н. Опанасенко, П. Підкастий, М. Солдатенко та ін. У їх розвідках проаналізовані дидактичні, психологічні, діяльнісні, цільові, змістові, технологічні аспекти самостійної роботи як педагогічної проблеми.

Зростання ролі самостійної роботи здобувачів вищої освіти та формування навичок навчальної автономії у процесі вивчення історичних дисциплін та методики їх навчання широко обговорюється українськими вченими та педагогами, різні аспекти самостійної роботи студентів стають предметом спеціальних досліджень (Л. Грицюк, В. Курилів, О. Пометун, А. Старєвої, Г. Яковенко та ін.).

Проте, не зважаючи на широке висвітлення зазначеної проблеми впродовж останніх десятиліть та різнобічність охоплення багатьох питань й безсумнівну теоретичну та практичну значущість проведених досліджень, залишаються мало

висвітленими питання щодо організації самостійної роботи студентів з методичних дисциплін, зокрема курсу «Теорія та методика громадянської освіти», яка в умовах реалізації концепції реформи «Нова Українська школа» набуває вагомого значення.

Мета дослідження – розкрити зміст та форми самостійної роботи здобувачів вищої освіти, визначити їх місце в структурі науково-методичної моделі підготовки майбутнього вчителя історії.

У предметному полі розвідки такі завдання: проаналізувати зміст самостійної роботи в процесі вивчення здобувачами вищої освіти дисципліни «Теорія та методика громадянської освіти»; навести приклади завдань для індивідуальної і колективної роботи з курсу, які моделюють майбутню професійну діяльність; розкрити технічні умови виконання завдань (процесуальні характеристики пізнавальної діяльності, планування навчальної роботи здобувачів вищої освіти тощо).

Структура навчального курсу «Теорія та методика громадянської освіти» і визначена у його змісті самостійна робота відповідає логіці побудови науково-методичної моделі підготовки майбутнього вчителя історії, у якій основними складниками є цільовий, змістовий та мотиваційний компоненти.

Цільовий компонент моделі передбачає усвідомлення мети і завдань освітньої діяльності вчителя історії, послідовне їх формування на кожному етапі підготовки. Змістовий компонент передбачає формування когнітивної та операційно-процесуальної складових діяльності здобувачів вищої освіти. Когнітивна складова спрямована на опанування змістом шкільних дисциплін суспільного циклу (історії, громадянської освіти, правознавства), завданнями стратегії і тактики їх навчання у закладах загальної середньої освіти, усвідомлення сутності педагогічної взаємодії з учнями та способів її організації. Операційно-процесуальна складова передбачає оволодіння певною сукупністю умінь і навичок реалізації навчально-пізнавальної діяльності учнів на уроках. Мотиваційний компонент містить сукупність мотивів досягнення успіхів у навчанні як передумови належної підготовки студентів до професійно-педагогічної діяльності [1].

Самостійна робота студентів в межах навчального курсу «Теорія та методика громадянської освіти» базується на нормативних вимогах «Положення про самостійну роботу студентів Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини», за яким вона спрямована на «формування пізнавальної активності, засвоєння ним основних умінь та навичок роботи з навчальними матеріалами, поглиблення та розширення вже набутих знань, підвищення рівня організованості студентів тощо» [7].

Зміст курсу систематизовано у два навчальних модулі, відповідно до робочої програми навчальної дисципліни, а саме: «Методологічні та методичні засади курсу «Громадянська освіта», «Зміст шкільного курсу «Громадянська освіта». У кожному модулі пропонуються семінарські та лабораторні заняття, спрямовані на формування операційно-процесуального компоненту самостійної діяльності майбутнього вчителя історії, поглиблення та закріплення предметних знань та умінь. Практичний компонент змісту семінарів пропонує конкретні методи, прийоми навчання громадянської освіти, сприяє формуванню технологічних, методичних практичних умінь і навиків майбутнього вчителя історії закладу загальної середньої освіти.

Технологія навчання методичних дисциплін вимагає вдосконалення процесуальних умінь студентів на лабораторних заняттях, які теж визначені у робочій програмі.

Лабораторні, як і семінарські заняття, спрямовані на закріплення теоретичних знань, проте, на відміну від останніх, можуть бути репродуктивними, мати частково-пошуковий і пошуковий характер. Особливістю лабораторних робіт з методики навчання громадянської освіти є діяльнісний, творчий характер їх виконання. Водночас, кожна тема лабораторного заняття логічно пов'язана з темою лекції та семінарського заняття. Всі теми є дослідженнями, які експериментально перевіряють теоретичні положення змісту дисципліни, можуть бути варіативними, проблеми яких визначаються ситуативно.

Серед інших видів самостійної пізнавальної активності здобувачів вищої освіти назвемо: робота над окремими темами робочої програми курсу та навчального предмету «Громадянська освіта», пошук інформації в бібліотеках, мережі Інтернет, використання баз даних інформаційно-пошукових та довідникових систем; підготовка доповідей, написання есе; виконання методичних вправ; конструювання уроків; підготовка до всіх видів контрольних завдань і до підсумкової атестації; робота в студентських наукових гуртках і проблемних групах; виконання науково-дослідних, кваліфікаційних робіт тощо. Далі наведемо приклади деяких видів завдань для самостійного опрацювання, які застосовуються нами у практиці освітньої діяльності.

Контекстним завданням для самостійної роботи є знайомство здобувачів вищої освіти з міжнародним освітнім проєктом – «Живемо в демократії» (Living Democracy), який спрямований на просування демократії в освіті на різних рівнях, у різних шкільних системах. В процесі виконання завдання вони мають можливість познайомитися із базовими матеріалами з питань освіти для демократичного громадянства та прав людини для вчителів, проаналізувати ресурс на предмет реалізації стратегії навчання громадянської освіти, а саме: навчання про… для… через громадянську освіту, на якому робиться акцент у самостійній роботі. Особливої ваги у дидактичному арсеналі майбутнього вчителя історії мають матеріали «Беремо участь у демократії: плани уроків з ОДГ / ОПЛ для старших класів середньої школи», який містить покрокові інструкції, роздатковий матеріал для учнів і довідкову інформацію для вчителів [2]. Студенти мають можливість глибше зрозуміти три виміри ОДГ / ОПЛ, а саме: когнітивний вимір – навчання про демократію та права людини; партиципативний – навчання для демократії та прав людини; культурний вимір – навчання через демократію та права людини [2, с. 8–10]. В межах самостійної роботи з інформаційними матеріалами студенти мають можливість познайомитися з основними концепціями, описаними в посібнику: викликами, що діють в динамічних демократичних суспільствах; компетентностями участі у демократії та конструктивізмом, як парадигмою демократичного прийняття рішень та розвитку компетентності. Вони самостійно навчаються конструктивістському прочитанню ключових понять теми (ідентичність, відповідальність, різноманітність і плюралізм, конфлікт, правила і закон, уряд і політика, рівність, свобода, засоби масової інформації) та аналізу розвитку компетентностей у системі результатів навчання учнів. У ході опрацювання методичних матеріалів – продуктів проєкту, здобувачі вищої освіти моделюють різні ролі вчителя, опановують різні способи взаємодії, як-то: учитель, інструктор, критик і коректор, творець і постачальник прикладних задач тощо [2, с. 25].

Зразком мотиваційної та технічної умови виконання іншого самостійного завдання є така інструкція: Існує три моделі громадянської освіти в школі: предметна –

ISSN 2307-4906

викладання громадянської освіти як окремого навчального предмету; позакласна – громадянське виховання в позакласній та позашкільній роботі; інституційна – демократизація стилю життя школи, впровадження моделей управління та самоуправління на демократичних засадах (демократичний стиль управління, діяльність органів учнівського самоврядування тощо). Аналіз підручника «Громадянська освіта» зосереджує вашу увагу на першій із трьох моделей громадянської освіти в школі. Вам належить самостійно дослідити ресурси, які популяризують громадянську освіту в системі неформальної освіти.

Завдання: Познайомтеся з ресурсом освітньої платформи Prometheus. Оберіть для себе онлайн-курс в каталозі програм із громадянської освіти. Зареєструйтеся та пройдіть обраний вами курс. Познайомтеся із іншими провайдерами громадянської освіти – тими, які декларують громадянську освіту як напрям діяльності, мають власні програми з громадянської освіти або стабільно поширюють міжнародні практики та здійснюють систематичну діяльність, спрямовану на окреслені цільові групи. Опишіть роботу такого провайдера в Україні.

Особливого значення для майбутніх вчителів набуває процес моделювання проєктів, які пропонуються навчальною програмою з громадянської освіти для учнів 10 класу. Логічним у цьому сенсі є завдання для самостійної роботи, за яким студенти мають проаналізувати та укласти перелік громадянських проєктів, запропонованих у розділі «Майстерня громадянина» навчально-методичного ресурсу Громадянська освіта. 3D Демократії: думаємо, дбаємо, діємо: методичний посібник до курсу громадянської освіти для 10-го класу закладів загальної середньої освіти: [в 7-ми ч.] / П. Вербицька, О. Волошенюк, Г. Горленко та ін.; за ред. П. Кендзьора. Крім цього здобувачам вищої освіти пропонується виконати один із навчальних проєктів, показати власну соціальну активність як складову професійної культури учителя історії. Зупинимося на цьому аспекті детальніше.

Конкретно тематичне поле самостійної роботи передбачало знайомство з міжнародним та українським досвідом реалізації проєкту «Жива бібліотека», розгортання його на історичному факультеті університету для розуміння суті та реалізації ідеї в на уроках громадянської освіти в школі. Здобувачам вищої освіти був запропонований для участі проєкт, який дозволив би реалізувати інноваційний, концептуально новий спосіб боротьби із найбільш поширеними стигмами, упередженнями, що існують у суспільстві. Відтак, студенти історичного факультету, виконуючи завдання самостійної роботи з курсу «Теорія та методика громадянської освіти», мали стали агентами нової соціальної практики та створити власний майданчик, що надає людського виміру ідеї різноманіття. Впродовж 2022–2023 рр. було проведено чотири сесії «живої бібліотеки», зміст і результати яких варті окремої педагогічної рефлексії.

Першою у ряду була зустріч із працівником Старобабанівської виправної колонії № 92, що на Черкащині. Слухачі зустрічі мали можливість «прочитати» історію, яку виклав Печенюк Артем, старший інспектор з питань підготовки до звільнення відділу соціально-виховної та психологічної роботи. Численні запитання відвідувачів сесії показали як розповідь може зруйнувати складені про цей вид діяльності і власне установу стереотипи, нав'язані суспільством та кінематографом. Важко вірилося у те, що у цій системі є зміни, а ув'язнені живуть повноцінним життям, мають можливість

навчатися, після відбуття терміну покарання їх працевлаштовують тощо.

Подією у справі розбудови проєкту стала історія від Олесі Самойленко, жінки, яка змогла стати прикладом громадянської активності. Олеся Анатоліївна очолює відокремлений структурний підрозділ громадської організації «Справа Кольпінга в Україні». За ініціативи Олесі Самойленко та Леоніда Зіньківського, які представляють Родину Кольпінга у Вінниці, створений та успішно працює «Будинок підтриманого проживання» [4]. Пані Леся є головою правління Благодійного фонду Центру соціалізації та реабілітації дітей з аутизмом та іншими розладами «Розвиток». Ця «книга» була про «дітей дощу», про те, з якими проблемами стикаються їх батьки, як ставиться до них соціум, чого вдалось добитись активним вінницьким батькам, що гальмує процес соціалізації дітей з аутизмом, як розвивати особистість таких дітей тощо. Всі були вражені діяльнісним характером родини, яка почала боротися за вирішення проблем розвитку таких дітей на законодавчому рівні. Олеся Самойленко з 2017 по лютий 2022 року працювала в Кабінеті Міністрів України, спочатку в Апараті Урядового уповноваженого з прав осіб з інвалідністю, потім, в групі аналітичного забезпечення Прем'єр-міністра України. За її ініціативою було створено перший ресурсний клас за допомогою якого діти з важкою формою аутизму змогли піти на інклюзивну форму навчання. Подвижницька діяльність родини стала предметом педагогічної рефлексії, мотивувала студентів більше дізнатися про інклюзивну освіту, допомогла у подоланні стигм у ставленні до поняття різноманітності.

Автором іншої «книги» стала Владислава Швець – випускниця Уманського педагогічного університету імені Павла Тичини, кандидат психологічних наук, керівник відділення «Клініка дружня до молоді» КНП «Уманська дитяча лікарня», ведуча навчальних проєктів клініки. Темою її розповіді стали проблеми насильства у сім'ї, досвід пережитого та пошуки власної реалізації. Слухачів бібліотеки зацікавили та викликали запитання дописи психологині на різні теми, розміщені на ресурсі Umannews.city.

Наступна зустріч, що відбулася у лютому 2023 року була із Дмитром Безверхнім – молодим письменником з Уманщини, в минулому студентом історичного факультету нашого університету. Крім процесу написання книги для студентів було важливо почути відповіді на питання – як боротися із суспільними стереотипами, долати перешкоди, ставити і реалізовувати плани. На думку Дмитра формула успіху проста – для того, щоб утвердитися в суспільній ієрархії потрібно працювати вдвічі більше і вдвічі краще за інших.

Набуття досвіду соціальної взаємодії є не єдиним результатом участі здобувачів вищої освіти у проєкті. Квазіпрофесійною є організація роботи «живої бібліотеки», оскільки суспільні стигми виступають перешкодою для спілкування, люди часто соромляться свого досвіду і неохоче виступають у ролі «книг». Пошук учасників, модерування заходу, обговорення проблем дозволили майбутнім учителям історії набути практичний досвід комунікації, збагатити свій емоційний інтелект та соціальний капітал.

Іншим завданням, яке формує операційно-процесуальний компонент структури предметно-методичної компетентності студентів, а саме – навчає добирати, створювати власні ресурси для роботи з учнями є аналіз повнометражних фільмів Міжнародної програми фестивалю Чілдрен Кінофест. Здобувачам вищої освіти пропонується

самостійно проаналізувати фільми та надані дидактичні матеріали на предмет використання їх на практичних заняттях з громадянської освіти.

Контекстним у ряду самостійного опрацювання є завдання, зміст якого полягає у вивченні формул самореалізації відомих особистостей, таких як: Пітер Друкер, Лотар Зайверт, Стівен Кові, Патрік Форсайт, Лі Якоккі, Джек Уелч, Біл Гейтс та ін. Майбутні вчителі мають підібрати джерела інформації, прочитати книги, дослідити їх життєвий шлях, узагальнити, обговорити в групі і знайти спосіб імплементувати узагальнену інформацію у зміст уроків предмету «Громадянська освіта».

Наведені до прикладу завдання відносяться до метакогнітивних стратегій, оскільки вони дозволяють студентам опанувати навиками планування, постановки цілей, побудови змісту, реалізації мети, самооцінювання досягнутого, використання додаткових ресурсів, мотивації, вольової регуляція діяльності тощо [6]. Ці та інші творчі дослідницькі завдання дозволяють не тільки оптимізувати навчання, але й створити умови для високої активності, самостійності та відповідальності студентів в аудиторії та поза неї в процесі освітньої діяльності.

Крім зазначеного, наведені приклади самостійної роботи сприяють мотивації студентів до поглибленого вивчення певних аспектів навчання громадянської освіти та проведення наукових досліджень для написання випускних кваліфікаційних робіт. В останні роки предметом магістерських досліджень для студентів історичного факультету стали такі теми: «Навчання громадянської освіти в країнах Європейського Союзу», «Технології критичного мислення на уроках громадянської та історичної освітньої галузі», «Педагогічна проблема інтеграції навчання історії та громадянської освіти учнів 5 класу» та ін.

Запропоновані способи організації самостійної роботи студентів мають ряд переваг, а саме: широке використання пошукових, проблемних методів; використання отриманих знань в колективній чи індивідуальній діяльності; розвиток критичного мислення, комунікативних здібностей, комплексу м'яких навичок, вміння виконувати різні соціальні ролі у виконанні проєктних завдань; формування вмінь використання сучасних педагогічних інструментів навчання; можливість ефективного використання зворотного зв'язку через систему інформаційно-освітнього середовища університету. Разом з тим, названі здатності є і психолого-педагогічними умовами організації самостійної роботи, які вимагають усвідомлення та реалізації суб'єктами освітньої діяльності не тільки інструктивних, але й експресивних цілей навчальної програми вузівського курсу, а відтак, потребують постійного оновлення, яке відповідає динаміці змін в освітній діяльності закладів загальної середньої освіти.

Подальшого дослідження потребує проблема самооцінювання різних видів самостійної роботи, навик якого підтримує академічні та особисті успіхи суб'єктів освітнього процесу. Окремого дослідження потребують методики встановлення і відстеження прогресу у просуванні до особистої мети в межах курсу «Теорія та методика громадянської освіти» та інших методичних курсів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бакка Т. В. Підготовка студентів до викладання суспільствознавчих дисциплін у середніх загальноосвітніх навчальних закладах: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2008. 20 с.
2. Голлоб Р., Крапф П., Вайдінгер В. Беремо участь у демократії: плани уроків з ОДГ / ОПЛ для старших класів середньої школи / пер. з англ. та адапт. Л. І. Паращенко, Ю. О. Молчанової. Київ:

Основа, 2016. Т. 4. 294 с.
3. Діордіященко О. В. Самостійна робота студентів у ВНЗ. URL: http://www.rusnauka.com/ONG_2006/Pedagogica/17894.doc.htm (дата звернення: 23.03.2024).
4. Для вінничан з інвалідністю створили будинок підтриманого проживання. URL: https://vn.depo.ua/ukr/vn/dlya-vinnichan-zinvalidnistyu-stvorili-budinok-pidtrimanogo-prozhivannya202011091241999 (дата звернення: 23.03.2024).
5. Коберник О. М. Формування вмінь навчатися впродовж життя в умовах НУШ. URL: https://sno.udpu.edu.ua/index.php/naukovo-metodychnarobota/85-neperervna-pedahohichna-osvita-v-ukrayini-stan-problemy-perspektyvy-2018-r/94-formuvannya-vmin-navchatisya-vprodovzh-zhittya-v-umovakhnush (дата звернення: 23.03.2024).
6. Михайленко О. Особливості організації самостійної роботи студентів у ВНЗ. *Молодь і ринок.* 2015. № 10. С. 64–68. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2015_10_16 (дата звернення: 10.03.2024).
7. Положення про самостійну роботу здобувачів вищої освіти в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини від 9 лютого 2018 р. URL: https://udpu.edu.ua/documents/doc (дата звернення: 10.03.2024).

REFERENCES

1. Bakka, T. V. (2008). Pidhotovka studentiv do vykladannia suspilstvoznavchykh dystsyplin u serednikh zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].
2. Hollob, R., Krapf, P., Vaidinher, V. (2016). Beremo uchast u demokratii: plany urokiv z ODH / OPL dlia starshykh klasiv serednoi shkoly [Participating in Democracy: Lesson Plans for Senior High School in EDC / EPL]. Kyiv: Osnova, vol. 4 [in Ukrainian].
3. Diordiiashchenko, O. V. Samostiina robota studentiv u VNZ [Independent work of students at universities]. URL: http://www.rusnauka.com/ONG_2006/Pedagogica/17894.doc.htm [in Ukrainian].
4. Dlia vinnychan z invalidnistiu stvoryly budynok pidtrymanoho prozhyvannia [A house of supported accommodation was created for residents of Vinnytsia with disabilities]. URL: https://vn.depo.ua/ukr/vn/dlya-vinnichan-zinvalidnistyu-stvorili-budinok-pidtrimanogo-prozhivannya202011091241999 [in Ukrainian].
5. Kobernyk, O. M. Formuvannia vmin navchatysia vprodovzh zhyttia v umovakh NUSh [The formation of lifelong learning skills in the conditions of the New Ukrainian School]. URL: https://sno.udpu.edu.ua/index.php/naukovo-metodychna-robota/85neperervna-pedahohichna-osvita-v-ukrayini-stan-problemyperspektyvy-2018-r/94-formuvannya-vminnavchatisyavprodovzh-zhittya-v-umovakh-nush [in Ukrainian].
6. Mykhailenko, O. (2015). Osoblyvosti orhanizatsii samostiinoi roboty studentiv u VNZ [Peculiarities of the organization of independent work of students in universities]. *Molod i rynok, 10, 64–68*. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2015_10_16 [in Ukrainian].
7. Polozhennia pro samostiinu robotu zdobuvachiv vyshchoi osvity v Umanskomu derzhavnomu pedahohichnomu universyteti imeni Pavla Tychyny vid 9 liutogo 2018 r. [Regulations on the independent work of students of higher education at Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University dated Feb. 9, 2018]. URL: https://udpu.edu.ua/documents/doc [in Ukrainian].